

FILOSOFIA ARTEI. ESTETICĂ

FILOSOFIA DADA

RADU CERNĂTESCU

The Dada Philosophy. In the author's opinion, the Dada movement was more philosophical than it is commonly accepted. Beyond the aesthetic revolt of the avant-gardism, some authors, like Ilarie Voronca, Ljubomir Micić or Gherasim Luca, have tried to systematize a innovative philosophy, calling it *integralism*, *zenithism* or *meta-metaphysics*, which were all no more than isomorphisms of the same conceptual research. In order to discover the original Dada philosophy, the author starts his demonstration from the Jewish origins of many Dadaists, including Tristan Tzara himself. From this perspective, Dada reveals to be a hermeneutic view from Kabbalah to the world of words, a mistic interpretation of the total freedom held in the beginning by the divine *logos* that creates and reveals at the same time the history of humanity. Not coincidentally, the Dada started from Eastern Europe, where the belief in the freedom of the Words of God has become a common place in the Hasidic Judaism, the spiritual movement to which Tristan Tzara and many Romanian Dadaists belonged. From this *rhizome* would have grown not only the Dada movement of liberation under the authority of aesthetic, logical, ethical and social constraints, but also a *metaphysics after metaphysics* a philosophy that will be experienced and expressed by the postmodernity as well.

Keywords: Dada; East; kabbalah; hasidism; *metametaphysics*; Eliahu Cohen Itamari; Baal-Şem-Tov; postmodernism

Ce au reuşit să construiască urmaşii lui Jarry, Urmuz şi Cravan nu a fost doar un Absurdistan fanatic, ridicat din spirit ludic, paradox şi anarhie absurdă, ci şi o mai puţin cunoscută luptă antidogmatică împotriva a tot ce reprezintă convenţie filosofică şi utilitarianism. Urmele acestei lupte duc până în Balcanii începutului de secol XX, acolo unde *Dada East*, ramura mai puţin cunoscută a dadaismului, s-a vrut o mişare revoluţionară în cel mai pur sens filosofic. În timp ce Dada central, parcă speriat de amplitudinea luată de o revoltă de cabaret, s-a limitat la un „antidogmatism exclusivist”, lupta filosofică a fost preluată la periferia mişcării de toţi cei nemulţumiţi de nebuloasa „înţelepciune” de care vorbea Trista Tzara: „Ştim cu înţelepciune că din creierele noastre se vor face perne periculoase, că anti-dogmatismul nostru este la fel de exclusivist ca un funcţionar şi că nu suntem liberi, dar strigăm libertate, nevoie severă fără de disciplină sau moralitate, şi scuipăm pe umanitate” (T. Tzara, *Le manifeste de Monsieur Antipyrine*, 1916).

Aici, la Est de Dada şi dincolo de umanismul occidental, s-a vorbit cel mai mult de o filosofie Dada. De pildă, poetul Gherasim Luca a căutat o filosofie ce transcende orice filosofie, pe care el a numit-o *metametafizică* (*métamétaphysique*)

și a invocat-o ades în poeziile lui. Despre o filosofie ce transcende orice filosofie a vorbit toată mișcarea Yugo-Dada, condusă de filosoful Ljubomir Micić, cel care nu se sfia să spună: „Lui Kant îi scoatem creierii și îi tăiem buricul: rămâne «rațiunea sănătoasă» a filozofiei germane ca o murdărie sub unghii”¹.

Acestei *metametafizici* nebulos militante și hotărât antisistem, Ilarie Voronca i-a spus *integralism*, după numele revistei cu același nume. Din lipsă de idei, fratele lui Micić, Branko, care a înființat revistele Dada-jok în Zagreb și, la Liubliana, Svetokret (subintitulată „Foaie pentru expediția la Polul Nord a spiritului uman”), a numit-o când *antidadaism*, când *panrealism*, propunând în 1930 chiar un *Manifest al panrealismului*. Fratele său, poetul și filosoful Ljubomir Micić, i-a spus simplu: *zenitism*, după numele revistei care a introdus dadaismul în Iugoslavia, el încercând să facă din acest concept împăcarea epocală dintre barbarul Dada și proletariatul internațional. A rezultat un melanj greu digerabil de etno-dadaism și socialism internațional pe care Micić l-a intitulat *zenitosofie*². O filosofie, va spune același Micić (care a studiat filosofia clasică la Zagreb), menită să treacă dincolo de filosofia speculativă occidentală și chiar dincolo de budismul extrem-oriental, considerate de el „prea umane și, deci, prea banale”.

Micić a încercat și o clarificare doctrinară a zenitismului într-un pamflet filosofic intitulat *Zenitismul prin prisma marxismului*, publicat în 1922 sub pseudonimul Dr. M. Rasinov: „Noi primii descoperim că există țara Barbarogeniului – Balcanii! Până acum ea ne-a născut pe noi, de azi noi o creăm pe ea în atmosfera spiritului balcanic și a culturii balcanice. Creația ca superioritate a oricărei rase! Să nu permitem «distrugerea personalității», tovarășe Maxim Gorki!...”³. Pentru prima dată, *genius loci* se răscula împotriva Internaționalei Dada.

Cu Ljubomir Micić începe și cultivarea pamfletului filosofic, redactorul-șef de la Zenit împachetând idei și teme marxiste, constructiviste și futuriste în staniolul Dada. Era încă un semn că, în Estul Europei, Dada trecuse de la revoluția spontaneității la spontaneitatea revelației.

Ecouri despre „zenitosofie” și despre „Învierea prototipului sud-balcanic al omului-erou, văzut ca încarnarea interioară a Barbarogeniului”⁴, vor ajunge până la București, acolo unde revista Punct reia în numărul 15, din februarie 1925, *Zenitosofia* lui Micić. Articolul, tradus în limba germană chiar de autor, devine aici *Zenitosophie, oder Energetik des schöpferischen Zenitismus (Zenitosofia, sau energetica zenitismului creativ)*: „Oamenii morți nu pot fi niciodată tovarășii noștri. Doar viața vie a vieții! Tovarășul nostru este viitorul Zenitism, furnizorul central al scânteilor noastre vii și revoltate, al energiilor noastre sălbatice și barbare. Și viața? De multe ori această viață mizerabilă mi se pare o fabrică interstelară care conține mii și mii de neuroni și milioane de milioane de electroni ce funcționează neobosit. Și totuși, numărul

¹ [L. Micić], *Zenitizam kroz prizmu marxisma*, în „Zenit”, 1/1922, s.p.

² L. Micić, *Zenitsofija*, în „Zenit”, 26-33/1924, s.p.

³ [L. Micić], *Zenitizam kroz prizmu marxisma*, în *idem*, 1/1922, sine pagina.

⁴ *Ibidem*.

celor care nu muncesc și lenevesc este incomensurabil...”. Este același text apărut și în berlinezul *Der Sturm* (nr. 15/1924), semn că textul s-a vrut programatic, iar zenitismul s-a dorit a fi răspândit în toate publicațiile de stânga ale avangardei.

Textul nu apare întâmplător în Punct-ul bucureștean, orientarea dată de „prințul roșu”, cum va fi cunoscut Scarlat Callimachi, redactorul ei șef, se apropia cel mai mult de constructivismul cu tentă socialistă al celor de la Zenit. Faptul că Scarlat Callimachi a publicat articolul pe ultima pagină a revistei, fără vreo traducere și doar cu nota „Va urma”, deși el nu a mai urmat niciodată, vorbește însă suficient de elocvent despre dezinteresul avangardei românești pentru marxismul de salon al surorii ei slave.

Micić a trimis numere din Zenit și la Contimporanul, dar nu s-a ales decât cu o reclamă gratuită și cu o scrisoare de încurajare pentru „curajul vostru modernist și excelențele voastre eforturi artistice”⁵. Se pare că semnatarii scrisorii, Ion Vinea și Marcel Iancu, reproșau și ei Zenit-ului „contagiunea cu ideile cari au făcut revoluția rusească”, cum se spune într-o notă din aprilie 1927, notă care trebuia să semnaleze fără lacrimi și surle închiderea cu trei luni în urmă a Zenit-ului iugoslav. De multă vreme însă, din frontul zenitiștilor nu mai rămăsese decât Micić pe baricade, plecat și el curând în exilul parizian.

Etno-avangardismul iugoslav, cu cultul *barbaroeniului* balcanic, nu i-a impresionat deloc pe avangardiștii români. Cum nu i-a atras prea tare nici pamfletul filosofic, nici cel social. Revolta lor s-a cantonat mai mult în câmpul artei, iar din punct de vedere filosofic, au preferat o atitudine neo-cinică, suficient de ambiguă în raport cu Marx.

În opinia noastră, dadaismul a fost mult mai mult decât ceea ce a reținut Călinescu în *Istoria* sa: „o mistificație și o demonstrație estetică negativă” prin care și „un papagal scoțând planete devenea poet”. Era suficientă o privire spre originile „inventatorul dadaismului” – formularea îi aparține lui G. Călinescu. Pe numele său adevărat, Samuel Rosenstock, Tristan Tzara s-a născut în 1896 lângă Bacău, la Moinești, într-o familie de evrei hasidiți, străbunicul său dinspre mamă fiind, se pare, chiar rabinul Cernăuților. Oricum, rămâne indubitabil faptul că în perioada copilăriei și a confirmării de *bar-mițva* (1909), în zona Bacăului a existat o puternică comunitate de evrei ultra-ortodocși, grupată în jurul celebrului rabin al Bacăului, Bezalel Zeev Șafran, cel care, foarte probabil, a celebrat și primirea în comunitate ca „fîu al poruncii” a adolescentului Samy Rosenstock. Pentru cei care nu știu, rabinul Șafran a fost un cunoscut adept al misticii hasidice și tatăl ultimului mare reprezentant al hasidismului răsăritean, Alexandru Șafran, el însuși rabin al Bacăului, fost mare rabin al României, ulterior al Genevei, născut în 1910, la Bacău.

De altfel, în buna tradiție hasidică, „cimitirul evreiesc” și proverbiale evlavie (*hasidut*) a practicantului convins că propria-i pioșenie îi poate reinvia pe cei dragi,

⁵ Apud V. Golubović & I. Subotić, *Zenit 1921–1926*, Narodna biblioteka Srbije: Institut za književnost i umetnost, Beograd, 2008, p. 159; asupra subiectului, *vide et* M. Nenadić, *Zenitismul avangardei sârbești și publicațiile românești*, în „Europa”, nr. 12/2013, p. 62–69.

precum și rugăciunea ridicată la rang de element modelator al lumii sunt motive recurente în poezia de început, scrisă de Tzara „la fragedul 16 ani” (S. Pană): „te caut pretutindeni Doamne/ dar tu știi că-i prea puțin”⁶. Sau: „O, iubitul meu, în rugăciune prinde-ți mâinile/ Ascultă cum zbârnâie sfârșitul în urechi/.../ în noaptea cimitirului/ Unde zboară păsări de fier / Plăpândă dragoste ruptă-n tăcere dintr-o lespede de crin sfios”⁷. Însă adevărata confirmare a formației hasidice a adolescentului Tzara vine chiar dinspre teoretizările dadaismului, a căror emergență sta, cum vom vedea, în marginea Kabbalei hasidice și în strânsă corelație cu misticismul hasidic.

În 1860 apărea la Cernăuți unul din cele mai populare compendii de glose kabbalistice, *Sefer Midraš Talpiot* (ספר מדרש תלפיות/ *Cartea Cercetarea înălțimilor*), care s.v. אמן /amen’ (f. 49d) dezvoltă o idee spiritualistă considerată azi eretică de majoritatea rabinilor. Autorul, celebrul kabbalist hasidic Eliahu Cohen Itamari din Smirna (mort în 1729), spune aici că *Tora* ar fi fost inițial alcătuită dintr-un „amalgam incoerent de litere (*tel šel otiot bilti mesudarot*)”⁸. Ordonarea lor ulterioară s-a făcut în mod direct și exclusiv prin voința divină, progresiv și în strânsă corelație cu faptele istoriei și fără vreo intervenție a scriitorului uman. Mai exact, orice eveniment din istoria evreilor a fost capabil să ordoneze literele emanate din Numele Divin, formând astfel continuu combinații care s-au integrat automat și autonom în divina armonie a *Torei*. „De aceea – va adăuga un discipol târziu al rabinului din Smirna – chiar dacă hasidul repetă zilnic fie și doar un verset, el este capabil să-și obțină mântuirea, căci în fiecare clipă se modifică ordinea [literelor] după starea și ordinea ierarhică a fiecărei clipe”⁹.

Această încredere mistică în strălucirea autonomă a cuvintelor *Torei* apare și în poezia de început a tânărului Tzara: „E atât de întuneric, că numai vorbele-s lumină”¹⁰. De reținut că teoria cuvântului care coboară continuu din cer pentru a determina realitatea se va răspândi exclusiv în cadrul mișcării hasidice târzii din Europa de Răsărit, datorită atribuirii paternității ei întemeietorului acestei mișcări, Rabinul Israel Baal-Šem-Tov (m. 1760), misticul care, conform folclorului evreiesc din România, și-ar fi petrecut o bună parte din viață într-o colibă din ținutul Neamțului. Ca un corolar al acestei teorii, hasidismul va renunța la vanitoasa pretenție a tratării cuvântului ca sclav al gândirii umane, eliberându-l de sub dictatul rațiunii. Despre această eliberare va vorbi toată insurecția de la Zürich, pornită sub deviza (lansată de Tzara într-un articol din 1920) „gândul se face în gură”¹¹. Numai că autonomia

⁶ T. Tzara, *Primele poeme*, București, 1971, p. 35.

⁷ *Ibidem*, p. 53.

⁸ R. Elijah ha-Kohen ha-Itamari, *Midraš Talpiyyot*, מדרש תלפיות, Czernowitz, Gedrukt bey Iohann Eckhardt und Sohn, 1860, f. 49d; v. et G. Scholem, *Zur Kabbala und ihrer Symbolik*, Rhein-Verlag Zürich, 1960, p. 81.

⁹ H.J.D. Azulai, *Sefer Debaš le-Fi*, דבש לפי (*Miere pentru gură*), Livorno, 1801, f. 50a; v. et R. E. Klatzkin, *Devarim Ahadim*, דברים אחדים, Livorno, 1788, f. 52c-d, titlul este aici un sugestiv joc de cuvinte: „primele cuvinte”, dar și „primii conducători”.

¹⁰ T. Tzara, *op. cit.*, p. 10.

¹¹ *Ibidem*, p. 115, n.1.

cuvântului față de gândire și tratarea lui ca un corp autonom, prin care germinează transcendența, a fost chiar calea propusă de R. Baal-Şem-Tov pentru atingerea zilnică (atingere care nu implică și înțelegerea) a „înțelepciunii Celui mai presus de gândirea umană”. Despre eliberarea cuvântului din captivitatea ideilor, hasidismul a spus că echivalează cu permisiunea divină pentru descoperirea „dimensiunii interioare a Torei (*pnimiyut haTorah*)” și cu pregătirea lumii pentru venirea lui *Messiah*.

În parțiala agnuzie a hasidismului est-european (răspândit în Polonia și în Ucraina, dar mai ales în Moldova), continua trăire în proximitatea cuvântului (*melech*) văzut ca voință divină și germene al transcendenței devenea un comandament și o taină regală (*helem*, taină, citit invers: *melech*, rege) prin care cuvintele ascund numele Celui mai presus de toate¹². Iată de ce un vechi aforism dintr-un midraş halahic ne spune că și cel care repetă întreaga zi doar cel mai neînsemnat verset al Torei, cum ar fi „*vaahot Lotan Timna* (și sora lui Lotan a fost Timna)”¹³, se va împărtăși din lumina cuvântului, adică, din lumina lui Dumnezeu, în aceeași măsură cu cel mai mare hasid. Căci, fiecare cuvânt al Legii intră în compunerea unei lumi de obiecte sonore (*dabar*, ‘cuvânt’, dar și ‘obiect’), superioară celei materiale, pe care o determină și o (co)ordonează (*dabbar*, ‘conducător’). O lume plină de lumină și limpeziri fiindcă stă în inefabila aură a Cuvântului de început.

Din această încredere mistică într-o autonomie a lumii cuvintelor, s-a născut magia în care au crezut toți căutătorii filosofiei Dada: „o magie tot atât de dificil de sesizat cât și de exprimat”¹⁴. Originea acestei „magii” stă în marginea Kabbalei lurianice, din care s-a inspirat Israel Baal-Şem-Tov pentru a face din kabbala hasidică o practică metafizică pentru iudaismul ultraortodox din Europa de Est. Din încrederea în puterile magice ale cuvântului autonom și creator s-a născut până la urmă și atât de controversata rețetă a poemului dadaist: „Poemul Dada? Luați un ziar, luați niște foarfece, alegeți un articol, tăiați-l, luați apoi fiecare cuvânt, puneți-l într-un sac, agitați...”¹⁵

Însă cel care a dat poate cea mai sugestivă definiție a acestei metafizici de dincolo de metafizică a fost poetul român de limbă franceză Gherasim Luca (1913–1994). Pe numele său adevărat, Salman Locker, acesta a fost poetul admirat, vizitat, interpretat de Gilles Deleuze, filosoful care l-a numit „*un grand poète parmi les plus grands*” (*Dialogues*, 10). Și lui Gherasim Luca, limba ebraică i-a oferit șansa întâlnirii cu esoterismul iudaic și cu credința în cuvântul autonom și vizionar, chiar dacă, adeseori, bizar: „...*je t'ai je t'aime je/ je je jet je t'ai jetez/ je t'aime passionné t'aime/ je t'aime je je jeu passion j'aime/ passionné éé ém émer/ émerger aimer je je j'aime...*” (Ghérasim Luca, *Passionnément*).

Poezia ca hermeneutică a cuvântului vizionar s-a vrut, în cazul Dada, partea aplicativă a unei filosofii fără obiect pe care Gherasim Luca a numit-o inspirat

¹² Cf. H. Galitzenstein, *Rabbi Israel Baal-Şem-Tov*, New York, 1960, p.160–161.

¹³ *Bereşit*, 36, 23.

¹⁴ T. Tzara, *Essai sur la situation de la poésie*, 1931.

¹⁵ Idem, *Sept manifestes Dada*, 1924.

metametafizică (métamétaphysique). Privită din perspectiva acestei metafizici de dincolo de metafizică, mișcarea Dada s-a vrut șansa și „invenția omului de a se deplasa, de a respira, de a exista într-o lume în care nu există nici apă, nici aer, nici pământ, nici foc” (Ghérasim Luca, *Poèmes*). Este vorba de șansa oferită de lumea atotcuprinzătoare a Cuvântului, neapărat cu majusculă, o lume în care literatura, așa cum va spune Deleuze, nu mai poate fi de la Dada încoace doar o punere în formă a mesajului, ci o locuire totală a cuvântului. Influența lui Gherasim Luca asupra conceptelor *profetice* produse de către Deleuze și, prin extensie, de *filosofia de după filosofie*, nu a fost încă analizată, dar în opinia noastră, cel puțin câteva dintre conceptele deleuziene, esențiale pentru gândirea postmodernă, se cer analizate în lumina acestei meta-metafizicii Dada. Cum ar fi, conceptul de *rizom* și tot modelul epistemologic care decurge de aici: „fără de început și fără de sfârșit, doar mijloc din care crește și se revarsă”. Cu observația lui Deleuze despre concepte, care parcă e desprinsă dintr-un poem dadaist: „conceptele sunt și rămân semnate [...] conceptul nu este dat, el este creat, este pentru a fi creat; nu este format, ci se afirmă el însuși în el însuși, afirmare de sine. [...] Conceptul se afirmă pe sine, cu atât mai mult cu cât este creat. [...] un concept este o problemă de articulare, de decupaj și de intersectare. [...] Conceptul este o tensiune...” (Deleuze-Guattari, *Qu'est-ce que la philosophie?*).

Și poate că atunci când a teoretizat *gândirea nomadă* a omului postmodern, definind-o ca pe o metafizică atee sau chiar *metafizică de dincolo de metafizică*¹⁶, postmoderniștii i-au avut în vedere tocmai pe nomazii Dada, acei hoinari fără de patrie apreciați până la venerație de un Deleuze (cu referire directă la Gherasim Luca), cei care au populat un spațiu fără frontiere, fără legi, fără compromisuri, având cu ei doar câteva pagini din Nietzsche, Bergson și Baal-Şem-Tov.

¹⁶ V. J. Derrida, *Of Grammatology*, trad. G. Spivak, Johns Hopkins Univ. Press, 1997, p. 323, n3.